

I.508.580

100

„БІБЛІОТЕКА РІДНОЇ МОВИ“
ВИДАЄ ПРОФ. Д-Р ІВАН ОГІЄНКО

Проф. д-р Євген Грицак

НЕОЛОГІЗМИ

В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ
ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

1936.

ДРУКАРНЯ ОО. ВАСИЛІЯН У ЖОВКВІ

ВСІ ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК
„НАША КУЛЬТУРА“

Головний Редактор і Видавець
Проф. д-р Іван ОГІЄНКО.

Щомісяця виходить п'яти- або чотири-аркушева
книжка.

ПЕРЕДПЛАТА в краю, а також у Чехо-
словаччині, Австрії й Мадярщині: річно
12 зл., піврічно 6.50 зл., чвертьрічно
3.50 зл., місячно 1.25 зл. За границею:
В Європі 15 зл., поза Європою 3 дол. річно.
Окрема книжка в краю 1.25 зл., за гра-
ницею 30 центів.

Конто чекове П. К. О. ч. 5880.

Адреса Редакції й Адміністрації:
Warszawa 4, ul. Stalowa 25 m. 10.

Культура наша стародавня й глибока, — пізнаймо й шануймо її!
СИЛА НАЦІЇ — В СИЛІ ЇЇ КУЛЬТУРИ!

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ ТРИМІСЯЧНИК
„БІБЛІОТЕКА РІДНОЇ МОВИ“ [72]
ВИДАЄ ПРОФ. Д-Р ІВАН ОГІЄНКО

Проф. Д-р Євген Грицак

**НОВОТВОРИ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ
ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ**

1935

ДРУКАРНЯ ОО. ВАСИЛІЯН У ЖОВКВІ

I-608.162

I 508.580

НОВОТВОРИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ.

Наша літературна мова переходить по війні дуже великі зміни. Впливають на це не тільки епохальні історичні події, зв'язані з світовою війною, не тільки велетенський розвиток поодиноких наук, головню техніки, але й небувалий досі розріст української культури в різних ділянках, незаторкнених до часів війни. Насамперед повстає в нас багато нових слів, т. зв. неологізмів. І саме завданням мовї праці є розглянути неологізми останніх десятиліть, при чому нераз доведеться мені торкатись зв'язаних з цією темою справ мови, форм, правопису і впливу чужих мов, що їм піддавалася наша мова.

Я хочу говорити про загально-українські новотвори, одначе через те, що я користувався здебільш галицькими джерелами, то у висліді покажеться, що я розглянув переважно галицько-українські новостворені слова. Моїми джерелами є в першу чергу часописи, журнали

й мої власні записи слів буденної мови, бо ці дві ділянки найбільш вразливі на мовні зміни й чужі впливи. Крім цього я послугувався теж і творами літературними й науковими та словниками, що в них уже, принаймні частинно, відбилася найновіша наша мова.

Неологізми розглядаю, обмірковуючи їхню будову, в першу чергу наростки, далі приростки, вкінці слова зложені.

I. Іменники жіночого роду.

1. Наросток *-івка*. Іменники з цим наростком знає українська мова віддавна, наприклад: винівка, лісничівка, дощівка, жидівка. Їх походження прикметникове, а саме: 1) спершу були прикметники з іменниками: винова (= з вином, з вина) бочка, лісникова хата, дощева вода, жидова жінка, дочка; 2) у другій стадії їх повстання затрачувалися йменники при даних прикметниках, а для рівноваги за втрату йменників одержували наросток жіночий *-івка* та ставали йменниками. На такий сам лад і на цій самій етимологічно-логічній основі повстають сучасні щоденно вживані йменники під великим впливом польської мови, що в останніх часах дуже любить такі йменники (нар. *-ówka*), бо вони практичні й вигідні, короткі й легкі до творення. Наголос завжди на складі *ів*. Зазначую

деякі слова з наростком *-івка*: одні з них загально вживані, а другі чисто місцеві.

а) Назви потягів, авт і т. п.: особівка, тягарівка (= вантажний потяг), вузько-торівка (пор. рос. узкоколейка, Нд. 46/34)¹, таксівка — автодорожка, моторівка (= моторовий човен), бальонівка — ровер із широкими опонами й гумами.

б) Забави й гри спортові: костюмівка, масківка (= баль костюмовий, масковий), кошиківка й кошівка — забава в м'яча, що його вкидають у кіш на стовпі.

в) Школи й шкільні уладження: виділівка — за Австрії виділова школа, теперішні 5-7 кл. вселюдн. школи, експонівка — окрема, додаткова школа з 1-3 класами С. 22, шашкевичівка — укр. вселюдна школа ім. М. Шашкевича (в Перемишлі), цвіченівка (з польс. *ćwiczeniówka*) — школа вправ при вчит. семінарах, підхорунжівка (з польс. — школа кандидатів на підхорунжих), приготівка — підготівна класа при гімназіях, що існувала до 1923 р., вивідівка — з польс. *wywiadówka* — інформаційна конференція для батьків (недавно створено на це слово „вивідка“), переходівка — двійка з одного предмету, що з нею учень переходить до вищої класи.

¹ Назви часописів цитую скорочено: Нд = „Неділя“, далі число, а в дробі рік у скор. (34 = 1934), С. 22 = „Свобода“, рік 1922, Д. 22 = „Діло“ рік 1922.

г) Доми окремого приміщення: до-
мівка — льокаль, помешкання, приміщен-
ня, дяківка — хата для дяка біля церкви,
давня школа, вікарівка — хата для по-
мічного священика („сотрудника“) біля
церкви, дешівка — Бурса Дешевої Кухні
в Перемишлі, кормошівка — хутір і вілля
Кормошів у Тур'ї, гаївка — хата гаєвого,
лісника Д. 5/₃₅.

г) Речі й приладдя: вирівка (з п. wi-
gówka) й кружлівка (центрофуга), вітрівка
— рушниця на менші пташки, кварцівка
— кварцова лампа, циклівка — шапка
цикліста Д. 191/₃₄, видівка — картка з ви-
дом, фотографією, з п. widokówka.

д) Монети: 20-сотиківка Д., гюльде-
нівка (австр.) Нд. 50/₃₄, коронівка.

е) Харчеві продукти: рижівка, перлів-
ка (рижова, перлова каша), разівка, жи-
дівка (разова, жидівська булка).

є) Усяке: міжнародівка — інтернаціо-
нал, союз і гімн (з п. międzynaodówka),
маївка — прогулянка учнів до лісу, ве-
чірня й ранішня відправа церковна в маї
(травні), верхівка — еліта, найвища, про-
відна верства, з рос. верхушка, писківка
— судова розправа за дрібні провини
(за зневагу чести, лайку і т. ін.), одно-
днівка — видання з приводу ювілею,
врочистого святкування й т. ін., райо-
нівка — районова кооператива Д. 280/₃₄,
пікардівка — марка з видом Пікар(д)а.

Майже всі ці слова повстають під

польським впливом, а люди залюбки вживають їх у щоденному житті, бо вони вигідні: в них спливаються дві слова, щось на зразок знаних у логіці скорочених дефініцій¹. Слів літературних або ширше вживаних між ними мало: домівка, дяківка, маївка, верхівка, а ще менше вживаються вони в В. Україні, нпр. у Правопописному Словнику Г. Голоскевича, Київ 1930², що інформує нас про найновіший лексикальний засіб нашої мови, є тільки слово „домівка“. Здебільша тим, що я подав, користуються мешканці міст, що чують їх у польській мові, вкінці вживає їх наша преса, що найхутчіш відгукується на зміни й нові явища в мові, бо їх сама потребує.

2. Наросток *-ка*. Цей наросток служить для формування нових слів майже на той сам лад, що й наросток *-івка*. Ці слова творяться здебільша теж від прикметників, при чому прикметник із наростком *-ка* стає йменником, а первісний іменник, що його легко догадатися, відпадає. Навіть і ділянки цих слів подібні до вичислених при йменниках на *-івка*.

а) Школа: нормалка — вселюдна шко-

¹ Др. С. Б а л е й: Нарис логіки, Львів 1923, стр. 17: „Дефініція через найближчий рід та різницю гатункову“. Іменник на *-івка* є саме цією різницею гатунковою, а найбл. рід відпадає, бо його легко додуматися.

² Далі цитую його скорочено: Гол.

ла (в противенстві до „виділівки“, як вище); горожанка — горожанська школа на Закарпатті, в В. Укр. звали „вища початкова школа“, в Галичині це слово значить теж „громадянка“; здавка — „здавання“, іспит до школи; пленарка — конференція (засідання) усіх членів Учит. Збору; вивідка — вивідівка див. вище — Д. 3/35.

б) Потяги: сальонка — окремий дуже гарний вагон і потяг для подорожі вищих державних достойників; льокалька — залізниця місцева на побічній лінії; сепаратка — окремий переділ у вагоні, окрема кімнатка в ресторані.

в) Церква: Преображенка — церква Преображення Господнього у Львові, Нд. 1/35; дев'ятка, дванайцятка — Богослужба о 9. год. вранці (для шкіл), о 12. впол. (для інтелігенції); паламарка — кімната в церкві праворуч великого вівтаря, де пораяється паламар¹.

г) Військо: стійка — місце, де стоїть варта, рос. пость, слово приходить уперше в Котляревського, але в нас віджило воно в часі війни; їдунка — військова бляшанка на страву; мазéпинка — шапка Укр. Січ. Стрільців; зубчátка — зубчаста нашивка на комірі укр. старшини (Календар Черв. Калини).

¹ І. Микитенко: Вуркагани. ДВУ. Харків, 1928, ст. 398. Далі цитую цей твір скорочено: *Мик.*

г) Книжка: агітка — агітаційна брошура¹; летючка — відозва, прокламація (поль. ulotka).

д) Торгівля: підмінка, відмінка, заступка (кави) — те, що має заступити (нім. Ersatz); риківка — совітська казюнна горілка, названа від комісаря Рикова (утвор. Риков + ка = риківська горілка).

е) Усяке: довідка² — інформація (в Укр.); знімка — фотографія, ужив. в Галичині і в В. Укр.; ватиканка — ватиканська марка; вечірка — вечірня забава, може з рос. вечеринка, тепер ужив. більше „вечерниці“ Д. 3/35; Татарка — Татарська гора в Перемишлі; коминярка — тепла зимова шапка Д. 2/35; відпустка з рос. отпускъ.

Як видно з цього перегляду, тут здебільша галицькі місцеві слова, одначе вживає їх наша преса; слів, уживаних у В. Україні, мало: паламарка (рідко), стійка, агітка, риківка, довідка, однокінка. Усі майже йменники на *-івка* й на *-ка* — це concreta, а не abstracta.

Окремий відділ творять іменники, утворені від дієслів на означення чинности, дії при допомозі наростка *-ка*. Їх

¹ Аркадій Любченко: Буремна путь. Оповідання. ДВУ. 1927, ст. 83. Далі цитую скороч. *Любч.*

² А. Лейтес: Силуети Заходу. Харків, 1928, ст. 27. Далі цитую скор. *Лейт.*

досить, а вживає їх і преса, і люди в щоденному житті, а саме: трактовка, постановка (п'єси) — трактування, розглядання (питання), ставлення (п'єси); підтримка Д. 1/35, підтримка, підготівка, але це все повстало підо впливом російської мови, а скоріше лексики, що до неї галичани часто звертаються, й не знаючи рос. мови, нераз переконані, ніби це дуже гарні слова. В рос. мові вживають цього наростка часто (нпр. поддержка), а в В. Україні повстають і нові слова під цим впливом, нпр. машиновка — збирання збіжжя машиною¹. Виняток — добре слово, вживане в нас, „пошуканка“ — пошукування Д. 1/35.

В останньому часі, за великоукраїн. впливом, викидають у нас такі слова й на їх місце творять віддієслівні йменники від чистого кореня (але приросток тоді є), нпр. „підтрим“ Д. 174/34, або складають нові слова з наростком -а (бо чисті дієслівні йменники в нас уже не подобаються), нпр: настанова (на-ставлення), підготова Д. 289/34, 1/35, прослава — прославлення. З інших іменників із наростком -а відмічу ще два: установа (інституція, рос. учреждение), що, будучи льокальним словом (звичай,

¹ Див. про це цінну статтю А. Вовка: Наросток -ка в дієслівних іменниках, „Збірник секції граматики української мови“, Київ, 1930 р., ст. 115-140.

постанова, умова), здобув собі загальне значення, і „влуча“ — мета, кружок до влучання, стріляння Д. 22¹.

Посереднє становище між конкретними йменниками на -ка та дієслівними займають ось ці нові слова: підвишка, знижка, здавка, бо вони означають первісно чинність (дію), а саме—підвищення, зниження, здавання, а далі мають і більш сконкретизоване значення: підвищена сума, платня, знижена ціна, посвідка зниження, іспит, що при ньому здаємо. Слова „підвишка“ й „знижка“ повстали без сумніву під польським впливом: podwyżka і zniżka, й може тому й у нашій пресі й у літературних творах пишуть нераз хибно „підвишка“.

Зовсім належне місце між іменниками з нар. -ка займають іменники, що означають становище й заняття, працю жінок, утворені від чоловічих іменників цього самого кореня, нпр.: учителька (чол. учитель), чужинка (чол. чужинець), молочарка й ін. В сучасній укр. мові бачимо зусильну й виразну тенденцію творити окремі слова на жіночі поміна agentium, і це явище, як думаю, зв'язане з великою й активною ролюю сучасного жіноцтва (в часі війни й по війні).

¹ Цитати з „Діла“ й „Свободи“ за 1922 рік і „Громадського Вістника“ з 1923 р. цитую в скороченні без чисел, тільки подаю рік, а саме 22: = 1922, 23 = 1923.

Тому повстають жіночі йменники, а деякі з них видаються доволі дивними. Виписую замітніші: майстерка — жінка-майстер, мистець¹, послідовка — послідовна жінка Жорна ч. 13/₃₄, ремісничка — жінка-ремісник Д. 331/₃₄, дозирачка — наглядачка, з поль. dozorczyń², піклунка — що піклується про кого³, санаторка — завідувачка санаторії (Лейг. 139), санітарка — доглядачка хорих (так перекладено польське „pielęgniarka“) Д. 345/₃₄, свідка — жінка-свідок Кол. 39, юнка — молода дівчина, юначка Мик. 6, 226, Гол.

Все це слова нові, між ними оригінальні й смілі неологізми з В. України, деякі штучні (послідовка), інші невдатні (дозирачка), одне слово не має свого відповідника в чол. роді (піклунка).

Взагалі намагання докладно відрізнювати й відзначувати жіночі йменники, т. зв. *potiua agentium*, дуже сильне в сучасному словотворенні, але це натрапляє на деякі труднощі, бо хоч україн.

¹ Проспер Меріме: Коломба, перекл. за ред. А. Ніковського, Київ 1927, ст. 31. Далі цитую це скор. Кол. У Галичині це значить „столярська праця“.

² А. Толстой: Відродження, в 3 томах. Переклав В. С. Львів 1901, ст. 3. Далі цитую це в скор. Відр.

³ „Український Бескид“ ч. 27, 1934 р. Далі цитую це скор. УБ., а побіч цього число й рік у скороч. (34 = 1934).

мова має багато наростків на означення заняття жінок і їх становища до чоловіків (-иня, -иця, -ха, -уха, -аля, -ка, -иха, -ина, -иця), одначе часом важко їх творити, й тому люди звертаються до інших мов, перш за все до знаної в нас польської мови. В нас ще досі нема слів жін. р. від слів: мистець, борець, ловець, мисливець, знавець. Від інших творять уже невдатні спроби, а саме: стрілкиня Д. 276/34, пол. нар. -іні, вже краще булоб „стріліця“, жрекіня Д. 285/34, хоч є в нас своє слово „жриця“¹ (Шевченко, рос. жрица), пророкиня Д. 348/34 з пол. prorożkini, а в нас „пророчиця“ Гр. Гол., вкінці, що вже дуже разить, „виконавчиня“ — жінка, що виконує, виконниця Д. 331/34. Нар. -иня маємо в слові „монахия“ — черниця Д. 5/35. Навіть жіночий іменник, що його легко створити від чоловічого, а саме членка — жінка-член С. 22, у нас хибно перекручують на „членкиня“ (поль. członkini) і „членниця“, подібно як замість правильного „посолка“ кажуть „послиця“.

Закінчуючи йменники з наростком -ка, завважу ще одно, а саме: назви правописів і абеток утворені на той сам лад з наростком -ка: кулішівка, желехівка, драгоманівка, „ярижка“, а тепер часто

¹ Б. Д. Гринченко: Словарь украинского языка, том I-IV. Київ 1907-1909. Далі в скор. Гр.

згадується „латинка“, що замість неї Проф. Сімович уживає „латиниця“ Д. 5/53.

3. Наростки *-ниця, -иця* й *-альниця*. Чужі наростки. Заняття й чинності жінок означають теж іменники з нар. *-ниця*: промовниця — жінка, що промовляє, вмів промовляти, продавниця — жінка, що продає (перекл. з рос. продавщица), посланиця — жінка - післанець (Кол. 117), злодійниця Відр. I 14, видавниця, дозорниця — наглядачка, створене на лад поль. dozorczyńi ib. 176.

До інших ділянок належать такі новотвори: а) будинки: лічниця (гал.) — лікарня (в В. Укр.), станиця — постерунок, табор у Каліші Д. 22, б) предмети: мовниця — трибуна, підвищення для промовців, головниця — капітель колумни Д. 231/34.

Наростком *-иця* утворені назви самиць звірів: тигриця, левиця (гал. львиця), назви жінки по її занятті: прозирливиця — віщунка Кол. 24, політ. терміни: лівиця, правиця — ліві, праві партії, окремо стоїть: передовиця — вступна стаття (з рос. передовая, С. 22). Замість слова „тигриця“ появилось слово скорочене „тигра“ (нар. *-а*) Любч. 132. Переважають у цих неологізмах галицькі слова, деякі з них складені за рос. чи польським впливом, але між ними мало зовсім невдатних. На 16 слів аж 7 визначає заняття, чинність чи прикмету жінок.

Наросток *-альниця* творить мало слів. Я записав тільки два: плакальниця — плачка Кол. 50 і незначно обгладжене рос. слово за жигальниця — запальничка (рос. зажигательница, Мик. 283). У всіх поданих словах основний наросток є *-иця*, а інші додаткові повстали з приводу поширення кореня. Для докладності подаю їх окремо.

На чужий лад створені слова: сторожева Нд. 32/34 — сторожиха (поль. stróżowa, в україн. мові є цей наросток у слові „королева“) й багато йменників із російським нар. *-ша*: скульпторша — скульпторка, різьбарка (Гол.), кельнерша — кельнерка (обидві слові у Лейт. 49), камергерша¹.

Чужим наростком, а саме російським, є теж наросток *-ча* у словах: „подача“ (аргументів, Д. 4/35), хлібоздача (рад.)².

4. Рідше вживані наростки йменників жін. роду: *-ба, -альня, -арня, -ня, -ина, -щина, -івля, -ість*. а) Наросток *-ба* творить іменники, що означають чинність: л у ч б á — сполука, злучення (від цього прикметник „лучбовий“ — комунікаційний, Д. 194/34), у ч б á — навчання, штучне канцелярійне слово

¹ Г. Ібсен: Вибрані твори, том III. ДВУ. 1930, стор. 245, далі цитую в скороч. *Ібс.*

² Слова, вживані часто в радянській термінології й лексиці, зазначаю скороч. „рад.“, галицькі слова „гал.“

на Радянщині (від нього прикм. „учбовий“ — навчальний), Богослужба — Богослуження, чинитьба Д. 294/34 — примусова праця для війська або держави (поль. świadczenie woj.), пальба — стрілянина (рос. слово, С. 22). Це здебільша слова мало вдатні й рідко вживані, здебільшого чисто галицькі.

б) Місце, де щось діється, знаходиться, або щось роблять, визначають наростки *-альня, -арня*: роздягальня, умивальня, постачальня (скла в Москві, Нд. 40/34), дозрівальня Д. 225/34, спліткарня — місце спліток Д. 194/34, плетарня — фабрика плетив (на Закарпатті, Д. 351/34), гноярня Лейт. 109.

в) Уже більше вживають до творення слів наростка *-ня* і від нього ще до війни повстало в нас багато слів, однак вони не здобули собі загального признання, наприклад: звірня (фавна) й рїстня (флора), а тепер під впливом польської мови утворено в нас: їздня — частина вулиці, де їздять вози, скочня (для лещетарів), забезпечня — поль. ubezpieczalnia (всі слова з „Діла“ й „Неділі“). Інші слова: пожарня — будинок пожежної сторожі (Відр. III, 233), нічліжня — дім для ночівлі Нд. 49/34, осередня — централь Д. 270/34, паровозівня Нд. 50/34, рухівня — гімнастична зала Д. 22, переплетня — палітурня (Гол.), печатня — дру-

карня (з рос. печатать — друкувати),
вкінці загально в нас прийняте на-
кладня — видавнича фірма. Переважна
частина таких слів, це слова місцеві,
вживані в пресі, здебільшого штучні, бо
перекладені з чужих слів, головню з ро-
сійських, напр. у словнику Голоскевича
нема з них ані одного. З семантичного
боку означають вони місце, де щось
роблять, або поміщення, де щось зна-
ходиться (паровозівня, пожарня, осеред-
ня), тільки звірня й рістня мають зна-
чення збірне (звірі, рослини).

Сюди належать ще 2 новотвори: хо-
лодільня й варильня (соли).

г) Наросток *-ина* мало вживаний для
творення нових слів: меншіна — мен-
шість Д., складовина — складова
частина,¹ заслуженіна — платня, пен-
сія.² Ці йменники складені так, як з нар.
-ка й *-івка*. Окремо стоїть неологізм,
утворений на Радянщині й у нас майже
скрізь прийнятий: речовина — ма-
терія (фіз. хем.).

г) В останніх роках дуже люблять у
нас творити слова з наростком *-щина*,
а саме: церкóвщина — церк. мова,
вплив, перевага церкви, канцеляр-
щина, нелегáльщина Д. 264/34 —

¹ „Назустріч“ — двотижневик, 7/34, далі в скор.
Наз.

² „Громадський Вісник“, щоденник з 1923 р.,
скороч. ГВ, 23.

нелегальна робота, речі незаконні, Ско-ропа́дщина — робота на зразок Ско-ропадського, прихильність для гетьм. Скоропадського Д. 347/34, безвідпо-відáльщина — безвідповідальність (ib., в теж у Гол.), коміса́рщина — влада, панування комісара Д. 5/35, безсисте́мщина — безсистемність С. 22, побуто́вщина — описи побу-ту, життя народу, літер. творчість, що описує побут Д. 5/35, вкінці назви країн і околиць: Рурщина (нім. Ruhrgebiet), Сарщина (Saargebiet), Лемківщина (Гол.), Радянщина. Ці й подібні слова залюбки творять, бо їх легко творити, а крім цього вони вигідні, бо їх зміст широкий.

Є кілька новотворів з нар. -івля: сі-нозаготівля (рад.), поготівля (з поль. rogotowie), гурті́вля (звич. гур-тівня, Д. 295/34). Це йменники, що озна-чують чинність і неначе заступають діє-слівні йменники, хоч слово „гуртівня“ більше підходить до таких іменників, як постачальня (місце, де щось згуртовано, склад).

Наросток -ість творить abstracta (у-явні, подумані йменники), що означають стан і прикмети, а повстають вони від дієприкметників або прикметників, і ча-сто заступають віддієслівні йменники: втомлі́вість Д. 225/34, заку́ткóвість Д. 182/34 — переклад поль. „zaścianko-wość“, заборго́ваність — задов-

ження Д. 22, переконáльність — здатність переконувати (Лейт. 144), потужність — сила Д. 190/34, запрода́йність Д. 293/34 — продажність (Гол.), пёршість (рад.).

II. Іменники чоловічого роду.

Дуже велика кількість неологізмів чоловічого роду. І велика кількість наростків на творення йменників чоловічого роду й вирішна роля чоловіків у щоденному житті, культурній творчості та політиці, впливають на творення нових слів.

1. Наросток *-ник*. Як у жіночому роді було найбільше нових слів із нар. *-ка* й *-івка*, так у чоловічому найбільш новотворів із наростком *-ник*, бо їх структура дуже легка, а саме: до кореня додаємо цей наросток, а значення цих слів майже завжди з тієї самої ділянки: це помен *agentis*, цебто означає людину, що робить щось, а творяться вони від іменників і дієслів. Цих слів у нас дуже багато, але я вчислю їх по кілька поодинокими групами, зазначаючи при цьому, що я наводжу й давніші неологізми, щоб показати невдатність їх складання, або те, що, не зважаючи на велетенський розвій української мови, ми ще й досі послугуємося архаїзмами або деякими невдатними й невідповідними

словами, вважаючи їх не раз за дуже добрі й гарні.

а) Заняття людей: конторник — канцелярист (переклад із рос. конторщикъ, Ібс. 170), копальник — власник, або робітник копальні Г. В. 23, погребник — власник похоронного закладу (витворене в Півн. Америці нашими емігрантами, Д. 293/34), похоронник — попереднє (гал. Д.), морожник — продавець морозива Відр. III, 224, ліхтарник — що засвічує ліхтарні, лубочник — богомаз, продавець або видавець усякого немистецького дрантя (книжок, образів) з рос. Г. В. 23, смолоскипник — що носить смолоскипи (нім. Fackelträger, рос. факельникъ, Нд.), медведник — ловець, що полює на медведів Нд. 41/34, вирібник — той, що вироблює щось, фабрикант Наз. 13/34, приватник — господар на своєму хазяйстві, а не у колективі Д. 287/34, приватний купець в противенстві до кооперативної торгівлі Д. 291/34, текстильник — вирібник або купець матерій.

б) Суспільно-політична ділянка: бесідник (заг.), передбесідник — попередній промовець (гал.), державник — самостійник, ухильник — що відхиляється від догм комунізму (рад.) Д. 226/34, безробітник, заговірник — змовник (з рос. заговорщикъ, С. 22) старо-, новокурсник (москвофіл) Д. 5/35, заточник — засланець; цей архаїзм уживається на

означення українця, що живе на урядовій службі в Західній Галичині, подібно „заточенець“ С. 22, наїздник з поль. па-jeżdźca Д. 22, обса́дник — окупант С. 22. До цієї ділянки долучується право: об-ра́зник — той, що образив другого Кол. 3, зако́нник — знавець права ів. 35, в Га-личині чернець, позóвник, поса́дник — бурми́стр, міський голова (рос., уживане в Галич.).

в) Військо: стéжник — вояк, що йде на стежу розвідувати¹, удáрник² — во-як, що йде приступом у першій лінії, скорострі́льник — що стріляє з куле-мету, гарма́тник — артилерист, гарма́ш, доброві́льник — доброволець (з рос.) Нд. 39/34, захи́стник — оборонець, панці́р-ник — панцирний потяг, авто, наплéч-ник — наплечний мішечок вояка або спортсменця (поль. рлеса́к, гал.) хлібні́к — торні́стра військова, синьо-, сіро-жупа́н-ник 1918 р.), базівні́к — корабель, що становить базу (підставу) Нд. 1/35.

г) Культура й освіта: виховник (у Га-личині часто вживають іще „вихователь“), шкільник — шкільний діяч Д. 5/35, у го-ворах гал. — школяр (Грінч.), високо-шкільник — студент або абсо́львент ви-сокої школи, середнешкільник — учень середньої школи (повстало в Україні

¹ Календар Червоної Калини на 1934 рік, Львів, стр. 8; далі цитую в скороч. ЧК. ² Ibid. стр. 28.

в часі революції), читальняник — член читальні Д. 3/35, самоосвітник ів., східник, західник — прихильник Сходу, Заходу, східньої, зах. культури Нд. 35/34.

г) Хліборобство: з Радянщини: колгоспник, колективник — селянин, що працює в колективі, одиночник (з рос.) Д. 194/34, одноосібник (рос. єдиноличникъ Д. 297/34) і приватник — селянин, що господарить окремо Д. 287/34, земельник — землевласник, дідич (на лад поль. ziemiańin і рос. землевладѣлецъ), незаможник (рад.).

д) Спорт: наколесник — роверист (гал.), чільник (у грі в мяча, Д. 249/34).

е) Предмети й речі: наплечник, хлібник, показник — індекс, огляд змісту Д. 226/34, сильнік — мотор (з поль. silnik), сподвіжник (слово хибне, взяте з рос. сподвижникъ — товариш пригод, подвигів, Відр. III, 15), клячнік (стілець до клячання, з поль. kłęcznik, Д. 275/34), заповідник — резерват первісної фльори й фавни, націон. парк Д. 330/34, панцірник, вантажник, довіднік — інформац. книжка (в Україні), намогільник — пам'ятник на могилі С. 22.

є) З різних ділянок: дозорник — наглядач (хибне, з поль. dozorca, Відр. I, 176), підробник — фальшивник (Кол. 38), призвідник — спричинник ів. 120, спостережник — обсерватор, переслідник Нд. 26/34, обудник Лейт. 3, пробудник

Д., збудник — що дразнить, підбадьорює Лейт. 103, забавник, викривник — відкривець Лейт. 64, вїявник, розумник (Мик. 195, утвор. на рос. лад: умникъ), вкладник — що складає гроші до каси Д. 244/34, доповідник — референт, заграничник Д. (Чіпка), домівник — що мешкає в тому самому домі, з поль. domownik Д. 325/34, звелічник, викладник (думок, С. 22), модник — знавець моди, франт Кол. 63, віслужник, загальник — загальний вислів, з поль. ogólnik Гол., ягідник — медвідь, що годується ягодами Нд. 41/34.

З цього перегляду слів можна зробити висновки, що в нас тепер твориться справді багато полонізмів, а найбільше творять їх редактори часописів, що потребують найрізніших виразів, далі, що дуже часто перекладають у нас із мов польської й російської, а часом беруть цілі чужі слова, головно з рос. мови (не треба сюди вміщувати наших архаїзмів, як напр. заточник). Трапляються між цими новотворами й зовсім невдатні, або штучні, насамперед галицькі, кращі й зграбніші з В. України (н. пр. А. Ніковського, цитовані Кол.), доволі багато радянських складних термінів. В окремій групі я помістив усякі речі й предмети, що становлять виняток у словах з нар. -ик, що переважно означають особу, яка щось робить. Подекуди ба-

чимо двозначність у йменниках: приватник, копальник, шкільник, подібно як при жіночих іменниках на *-ка* (горожанка). Це йде від того, що йменники ці повстають із прикметників, а здогадний іменник не є той сам („приватник“ із „приватний купець, господар“).

До новотворів сучасної доби з нар.
-ник найближче підходять слова з поширеним суфіксом *-ильник*, *-альник* і *-очник*, *-ичник*. Їх мало, бо будова складніша, а додавання наростка *-ник* до самого кореня було б тут невігідне тому, що повставав би важкий збіг шелестівок. Зібрав я такі приклади: носійник — носій (з рос. носильщикъ), чист-іль-ник (чобіт) Лейт. 59, постачальник — гал. доставець ів. 152, цигар-оч-ник — папіросниця Мик. 73. Чоловічий рід останнього слова можна виправдати тим, що для нього є зразком узятє з рос. мови слово „портсигарь“. Уживають нерід наддніпрянці слова з рос. мови „справочник“ — інформаційна книжка, поль. *skogowidz*, але в нас це слово зовсім не прийнялося. Вживають у нас слова „каменичник“ — власник кам'яниці Д. 22.

2. Наросток *-щик*, *-чик*. Поширилися в нас, неначе справжня пошесть, слова з російськими наростками *-щик*, *-чик*, що їх варто б оминати. В українській мові є наросток *-чик*, але його вживають головню при здрібнілих імен-

никах, н. пр: хлопчик, горобчик, стільчик, а при творенні слів, що означають зайняття, або працю людей, треба вживати наростків *-ик, -ець, -ар, -ач* й інших. Через те повстають хибно складені слова, яких у нас скрізь повно (а деякі вже навіть сильно поширились), як: показчик і показчик Д. 328/34 — показник, роздатчик — старший складач у друкарні Кол. V, прикащик — крамничний помічник, гуменний; розвідчик, перекладчик — перекладник, перекладач, накладчик — накладець, накладник, атентатчик Д. 322/34, транспортчик Нд. 32/34, гарматчик Д. 341/34, підводчик = візник, селянин, що дає підводу, Д. 5/35, справщик — коректор Кол. VI, лазутчик — шпигун (рад. чисто рос.) Д. 4/35, рознощик (з рознос + чик) — розносець Д. 22.

3. Наросток *-ик* і поширені (в зв'язку з пнем) *-овик, -евик*. Як від слів на *-ний* творяться іменники з нар. *-ник* [приватний—приватник, безробітний (scil. чоловік) — безробітник], так і тут від прикметників на *-ов-ий* творяться іменники на *-ов-ик* [військовий (scil. чоловік) — військ-ов-ик, керм-ов-ий (балон) — керм-ов-ик]. Цих слів, порівнюючи, мало й вони переважно найновішої формації: островик — мешканець острова (Кол. 19), військовик — вояк, старшина, військовий урядовець, фронтовик — що служив на війні, службовик — функціонер (рос. слу-

жашій, гал.), паровик — паровіз (С. 22, у рос. мові значить: казан паровий), кермовік Д. 296/34 — кермовий балон, поль. *stegowiec*, звуковик — звуковий кіно-театр, поль. *dźwiękowiec*, грузовік — вантажник (рос. Мик. 227), чорнобіржевік Д. 321/34, січовік, луговік — член Січі, Лугу (гал.), пробоевік — член, вояк пробоевого відділу *Sturm-Abteilung* у Німеччині. Ці всі слова здебільш галицькі, мало вживані, бо штучні, творені під впливом російської, почасти польської мови. Визначають вони заняття або місце житла людей (5 прикладів), а в 4 випадках визначають предмети, подаючи в іменнику їх прикмету.

4. Наросток *-ач, -увач*. *Nomina agentium* є теж нові слова з нар. *-ач* і *-увач*, що їх дуже люблять наддніпрянці в противенстві до галичан, що рідко вживають їх може тому, що слова з цими наростками трохи важкі й незграбні, бо мають багато складів. А з дотеперішнього ясно, що новоскладене слово що коротше, то краще й зручніше його вживати. Тому теж неначе саме собою висновується правило для складання слів: наросток повинен бути по змозі односкладовий, а пень 2-, а найбільше 3-складовий. Бо якщо наросток має більше складів (2 або 3), а пень 3, 4, або й 5 складів, тоді одержуємо тяженний великий і незграбний новотвір, що матиме

5, 6, 7 складів. А це буде слово-дивогляд, що не прийметься, бо його незручно й писати й виголошувати. З наростком *-ач* утворені слова: золотошукáč Лейт. 60, надзираáč з рос. надзиратель Відр. 1, 3, укладáč книжок Д. 276/34, оглядáč — автор огляду (літератури) Лейт. 151, у Галичині вживають у значенні „о. худоби“ (на селі). Наросток *-увач*: переслідувач — переслідник, дописувач — кореспондент С. 22, послідувач — учень, адепт Д. 22. потішувач Лейт. 61, руйнувач ів. 72, викорістувач Нд. 30/34, продóвжувач, підспівувач, відвідувач Д. 223/34, 4/35. Всі ці слова означають людей, що щось роблять (чинність постійна), слова з укр. преси й наукового твору. За деякими винятками, це слова важкі, творені в Україні людьми, що не знають мови органічно й не виучують її з джерел, тільки на основі словників „кують“ слова, не маючи почуття укр. мови. Багато цих слів можна переробити при допомозі наростка *-ник*, як: переслідник, потішник, руїтник, продовжник. Щодо їхньої будови, то звичайно можна заважити, що від дієслова дуративного (протяжного), напр. шукати, буде іменник „шукач“, а від наворотного „пошуквати“ буде „пошукувач“.

5. Наросток *-ак* і *-як*. Ці наростки творять мало слів: чужак Д. 222/34 — чужинець, одноосібняк — селянин індиві-

дуальний (див. вище „приватник“), двійняк — людина, цілком подібна до другої Д. 22, східняк — східник Нд. 35/34, середняк — середньозаможний селянин. (рад.), ширяк — безмоторовий літак, поль. szybowiec (постійно вживає цього слова „Діло“), вступняк — учень, що здає до вищої класи іспит. Усі слова мають наголос на останньому складі, короткі (2-складові), переважно в будові слова зазначена прикмета. Слова нелітературні, а практичні й буденні.

6. Наросток *-ець*. Цей наросток у зв'язку з поширенням кореня, довший: *-овець, -лець, -елець, -енець, -анець, -ленець*.

Усі йменники, утворені цим наростком, походять здебільша від прикметників або дієприкметників подібно, як при йменниках з наростком *-(в)ик*, одначе є теж слова, утворені від іменників, а головно від прізвищ і безпосередньо від кореня (*бор-ець, нес-ець, від-твор-ець, лов-ець*).

Від прикметників утворені: *живець* із живий, *здрий* (поль. *zdrgój*) = джерело лікувальної води, *податковець* = платник податку, *почтонець* (із *почт-ов-ий scil. урядовець*), *штабонець* = штабовий старшина, *походонець* = учасник походу (Д. 178/34), *поєдинковець* (Нд. 50/34) = учасник двобою, *нешчасливець* (Д. 347/34), у нас є *нешчасник* (Грінч.), у поль. мові *nieszczęśnik*, *уділовець* = член акційної

спілки (Д. 288/34), безжéнець¹ (прикм. безженний).

Деякі з цих новотворів повстають безпосередньо від прикметників (живець, нещасливець), усі інші від прикметників, що їх утворено від іменників. За виїмком „живець“, при всіх треба додуматися йменника чол. роду (чоловік, урядовець, учасник і т. д.)

Від дієприкметників, а саме пасивних теперішнього (в 3 випадках) й минулого часу: найманець, ізольованець (у таборі, У. Б. 27/34), відродженець = член „Відродження“ Д. 321/34, улюбленець, засудженець С. 22 = засуджений судом на кару або смерть, переродженець Д. 223/34, розпорошенець (після бою, Д. 218/34), обезпéченець С. 22, родімець (гал.) = земляк (утворене від архаїзму родимий = (в)роджений, що відчувається вже як прикметник і має значення „рідний, свій“ (Грінч.); цікаве, що в Україні родимець значить параліч), поси́ланець = післанець (від дієприкм. пас. тепер. часу, Дік. 104), прибу́лець = приходець (перекл. рос. пришелець, ів. 22.), злóманець (духовий Нд. 35/34), лікóванець (не лікуванець, як пишуть у газетах, бо походить від дієприкм. лікóваний), пітомець = вихованок (бурси), богослов (се-

¹ Ч. Дікенс: Тяжкі часи, Харків, 1930, ст. 222. Далі цитую в скороченні: Дік.

минарист), (рос. пито́мець; слово це є залишок укр. книжної мови з 19 стол., коли то брали в нас живцем російські слова, н. пр. до наукових термінологій і до шкільних підручників та уладжень; архаїзмом годі його назвати).

Від іменників повстали: а) в першу чергу слова, що визначають ідеологічно-партійну приналежність чи прихильність, утворені від прізвищ політиків і провідників: петлю́ривець = вояк армії Петлюри, самостійник, а далі (з становища росіян і комуністів) — контрреволюціонер, укр. націоналіст, українець; на еміграції: прихильник центру У. Н. Р.; скри́пнико-вевць, ле́нінець, гетьма́нець; б) інші: можновла́дець С. 22 — перекл. поль. *potętał*, однорóдець = земляк (*ibid.*), поворóтець (від імен. поворот), співпле́мінець (Нд. 47/34), недóумець = божевільний (*ibid.*, у нас є подібні слова: недоум у Шевченка, недóумок — витвір Куліша, Грінч.), торгове́лець = торговельник Д. 195/34, сироті́нець = захист, дім для сиріт (гал. УБ 27/34), партієць — член партії Д. 293/34, непротивле́нець = що не противиться (від ім. непротивлення, в часті з рос., Лейт. 59).

Від дієслів або від чистих коренів: перекладець = перекладач С. 22, внескодавець (з поль. *wnioskodawca*, С. 22), хлібодавець = шеф, хазяїн, з поль. *chlebowdawca*, Д. 325/34, видавець, відтворець

(фортеп'яновий, Наз. 12/34), несець = носій Відр. II, 248, головоловець — дикун Нд. 35/34, борзописець Лейт. 132, замовець ів. 152, використовець, природолюбець.

Коли тепер питаємо, як можна поділити ці новотвори згідно з їх значенням, то на це буде відповідь, що значення їх дуже різноманітне може й тому, що їх багато й що їх дуже радо творять з огляду на легку будову цих слів.

Підставове їх значення буде заняття мужчин і їх прикмети.

1. Заняття: почтовець (поль. pocztowiec, в Укр. поштовік), штабовець, посиланець, перекладаець, видавець, несець, торговелець.

2. З першою групою в'яжеться друга на визначення праці, але не завжди постійної, це щось посереднє між заняттям та прикметою: податковець, походовець, найманець, внескодавець, хлібодавець, відтворець, головоловець, борзописець, замовець, використовець, народолюбець.

3. Прикмети: безженець, можновладець, родимець, однородець, співплемінець.

4. З групою прикмет в'яжеться тісно група слів, що визначають стан душевний, певну життєву стадію згідно з натурою (суттю) пасивних дієприкметників, що від них ці неологізми повстали: зломанець, нещасливець, недоумець, поворотець, ізольованець, засудженець, роз-

порошенець, обезпеченець, прибулець, лікованець, питомець, поворотець, не-противленець.

5. Приналежність чи прихильність ідейна або політична, як вище.

6. Concreta (речі й будинки): живець, сиротинець.

Цікаве, що з нар. *-ець* твориться багато слів складених і це слова найновішої формації. Як у кожній групі, так і тут є впливи сусідніх мов, польської й російської, переважають галицькі слова, є дещо невдатне й штучне (походовець, торговелець, зам. „використовець“ краще було б „використувач“).

Бачимо великий розгін, головню публіцистів у творенні неологізмів, і цю працю важко нормалізувати, бо це неначе стихійна й модна творчість, а що багато є річей мертвороджених, це справа зрозуміла. Повстають теж синоніми, з чого видно, що дотеперішні слова галицькі не вдовольняють людей, і тому творять вони інші, н. пр. досі вживано: земляк і родимець, а тепер створено: однородець і співплемінець (ширше значення).

7. Наросток *-тель*. В Галичині лишилося ще багато слів, утворених наростком *-тель* (у пошир. *-итель*, *-атель*) і дуже розповсюджених (під впливом книжної й церк. слов. мови), хоч у В. Україні слів із цим наростком щораз

менше, а чисто народніх зовсім мало. У нас іще загально вживають: властитель — власник, завідатель — завідувач Гол., або „завідуючий, голова“, як пропонує Проф. Огієнко¹, надзиратель (наглядач), мислитель (нім. Denker), управитель (це є і в Україні, Гол.), правитель — керманіч, володар, кормитель — годувальник Гол., настоятель — завідувач, виховник (в Україні це слово вживається тільки у відношенні до духовенства²). Дуже багато слів із цим наростком є в російській мові, й тому любив їх галицькі москвофіли (напр. слушатель, діятель, освободитель і ін.).

Слідкуючи за сучасною літературною й живою мовою, завважую, що слів із нар. *-итель* у нашій пресі й у літер. творах лишилося вже мало, а ще менше їх твориться, наприклад: відновитель — відновник (Нд. 32/34), живитель — годувальник Д. 285/34, крутитель³, вдихновитель — інспіратор, надхненник, а РУС подає: надихач, духозбудник (І. том s. v.). З укр. преси 1922 р. („Свобода“, „Діло“, „Гром. Вісник“) я виписав іще: доноси-

¹ Український Стилістичний Словник, Львів, 1924, стр. 135.

² Російсько-український Словник Укр. Академії Наук, том II. вип. III. s. v. Далі цитую в скороч. РУС.

³ О. Кобилянська: Ніоба, вид. А. Ніковського, ДВУ, стр. 8; далі цитую: Нб.

тель, нарушитель — порушник, обвинуватель — обвинувач, обжаловник; покровитель — патрон, опікун, оборонець. Цікаве явище із словом „любитель“: його обминають, бо вважають за слово хибне або перестаріле, напр. Проф. І. Огієнко обминув його в обох своїх словниках, а Голоскевич (ор. сит.) теж пропустив, але подав прикметник, утворений від нього „любительський“. А все таки це слово нам потрібне хоч би в таких висловах, як „любитель театру, мистецтва“ й т. ін. В Галичині вживають слова „аматор“ і це слово подає теж Словник УАН II/2, але затримує „любитель“, бо іншого в нас нема.

8. Наросток -ун. Цей наросток являється в неологізмах рідко, а слова, ним утворені, визначають теж чоловічі назви занять або чинності, як: опікун, брехун, чаклун і ін. Я занотував мало слів на -ун, і це чисто галицькі слова, дуже рідко вживані, досить штучні, а саме: совгун — совгар Д. 22, копун — що грає в копаного м'яча *ibid.*, першун — перший у чомусь Нд. 50/34, двигун — мотор із рос. двигатель (є в Голоскевича з зазначкою, що краще „рушій“), чигун Д. 265/34 і хижун Нд. 44/34 — дикий стрілець (полює без дозволу), мазун — нездатний поет С. 22 і ревун — крикун, демагог (ГВ. 23, в Укр. має значення „плаксії“ Грінч., в Галичині спопуляри-

зував це слово в значенні „крикун“ О. Маковей). На 8 слів 6 походить від дієслів, інші — від прикметника й числівника.

9. Наросток *-ій* приходить у 2 словах: рушій — мотор і носій — носильник. На обидва поняття маємо багато новостворів, що подам на іншому місці.

10. Наросток *-ар* служить теж до означування занять і праці людей (попіна agentium) і ним утворені такі слова, як: кобзар, столяр, писар, вівчар. Неологізми з нар. *-ар* мають теж це значення, а саме: двигар — носій Нд. 39/34, торбинкар — злодій, грабівник жіночих торбинок Д. 291/34, пісенькар — що творить і співає пісні Д. 331/34, перекл. з польського, денникар — журналіст, газетяр С. 22, лещетар, совгар, ситківкар (грач lawn-tennis, Д. 22), рушникар — рушничник (з поль. gusznikarz), готеляр — власник або службовець готелю Д. 335/34, манкар — що викликає „манко“ (недобір) у касі. З усіх цих слів більше поширені: лещетар, совгар, готеляр, інші — це ефемериди, що швидко щезнуть. Дві слова: торбинкар і манкар складені з глузливим відтінком, і тому автор узяв їх у лапки.

11. Наростки *-ень, -ан, -янин*. Ці всі наростки зустрічаємо дуже рідко: *-ень* у словах: покупень — покупець (що купує щось у крамниці), гарматень — гарматня куля (стрільно Д. 247/34), за-

разень — заразок, бацила Д. 267/34, прихвостень Д. 22. Куліш створив слово „честень“ — пам'ятник у честь чиясь, але це не прийнялося. Наросток *-ан* маємо в 2 словах: човгáн Нд. 47/34 — танк (з поль. *czołg*) і ватра́н — коминок у давніх домах, де горить назовні (вогонь відкритий). Друге слово утворено доволі вдатно від слова ватра (багаття). Голоскевич подає це слово в лат. одежі „камін“. Наросток *-янин* маємо в слові „зорянин“ — визначний фільмовий артист, неначе аналогічно до слова „фільмова зірка“ Наз. 10/34.

12. Чужі наростки. Нар. *-іст, -ист* служить до творення слів, що, подібно до нар. *-овець*, визначають належність до політичних, ідейних та культурних угруповань: шумськіст — прихильник Шумського (рад.), загравіст — прихильник партії „Заграва“ (назва часопису), бояніст — член співочого т-ва „Боян“ Д. 3/35, гімназіст — учень гімназії, гал. гімназіяст; *-ат* у новотворі „гетьманат“ — гетьманський суспільно-державний устрій; *-ізм, -изм* у словах: побутовизм Лейт. 61 — побутовщина, царізм С. 22, ленінізм, корпоративізм Дз. 12/34; вкінці *-ер* у слові „станціонер“ — станційник, учень, що живе на прив. помешканні Д. 213/34.

13. Чистий корень. У неологізмах виступає чистий корень не дуже часто. Це все іменники, утворені від дієслів,

що означають чинність, а повстали вони, щоб скоротити довгі дієслівні йменники на *-ння* чи *-ття*, що з ними велася енергійна боротьба. Деякі з них трохи штучні й не здобули собі великого признання. Важніші з них ось ці: *випал* Наз. 14/34, *надлім* (літератури Лейт. 131), *підупад* — *занепад* ів. 132, *осід* (літака, Д. 245/34), *надхід* (весни Нд. 41/34), *підслух* — *підслухування*, *підслухач* Нд. 1/35, *розграб* = *розграблення* ів. 36/34, *переніс* — *перенесення* Д. 296/34, *обстук* (хорого) — гал. *опукування*, *скорот* — *скорочення*¹, *похід* — *походження* Тимч. VII. У всіх цих словах є приросток.

Окремо стоїть слово „*викіт*“ — *виріз*, *декольте* Мик. 346.

III. Йменники середнього роду.

Неологізмів середнього роду дуже мало. При допомозі наростків *-ство*, *-цтво* повстали йменники: *летунство*, *їздецтво* — *їзда* *верхи* Дік. 251, *пустозвонство* — *балакучість*, *пустомельство* (рос. Лейт. 113), *розломництво* — *роз'єднання* Нд. 30/34, *дворушництво* — *дволичність*, *двоєдушність* Д. 226/34, *розбивацтво* Д. 313/34, *доносництво*, *східництво* — *нахил до східної культури* Д. 294/34, *мальконтенство*,

¹ Історичний Словник українського язика, за ред. Б. Тимченка, том I. УАН. ДВУ. 1930. стор. IX. Далі цитую скороч. *Тимч.*

опоненство (Чіпка Д. 331/34), багатоженство Д. 262/34, жерцівство Нб. 200, галичанство — галицький партикуляризм Д. 321/34, культурництво Д. 5/35, наплювательство — легковаження Лейт. 20. Це все йменники уявні, здебільш означають чинність, або прикмети.

Наросток -я: поземелля — терен (гал.), передшкілля Д. 350/34 з поль. przedszkole, замир'я — замирення Лейт. 12, довкілля — оточення (Сімович у Наз. 12/34), середселля Д. 3/35 — місце серед села (має бути середсілля). Дуже багато в сучасній нашій мові віддієслівних іменників. Зазначу тут тільки найбільш оригінальні: устаткування Гол. — інсталяція, речі до інсталяції, уставлення машин і т. ін., далі йменники з негациєю у приростку, як напр. знецінення — обезцінення Лейт. 30, вкінці з ділянки радіотехніки: перезвучнення, назвуковлення (фільми, Наз. 9, 10/34).

Наростки -ище, -овище (місце, де щось є, або діється) виступав вже частіше: летóвище — аеродром Д. 14/34, поль. lotnisko, слухóвище — авдиція Нд. 32/34, передмóстище — передмостове укріплення, франц. tête du pont ГВ. 23, літнице (гал.) — місце, де проводимо літо, річище — корито ріки (Гол.), оздорóвище — санаторія, кліматичне місце з поль. uzdrowisko Д. 247/34, середóвище Гол., вкінці жахливе слово з давніших років „при-

туловище“ — захоронка, захист, але цього слова ніхто більше не вживав (Відр. I, 301).

Наросток *-иво*: відиво — візія, привид (з поль. *widziadło*), твориво — витвір, робливо — зроблена річ, матерія С. 22, М. Рудн.; усе це слова дуже штучні, що не прийнялися.

Під кінець обміркування нових іменників, а головню їх наростків, скажу кілька слів про йменники прикметникові, творені під чужими впливами, або просто звідтіл перенесені: пивна́ — пиварня Мик. 444, машинне ів. 313 — відділ машиновий у фабриці, начайне — рос. „начай“, поль. *parówek*, гал. *Trinkgeld* („Жорна“ 15/34), ворітне — оплата за відчинення воріт, нім. *Speergeld*, гал. „шпира“ Д. 243/34.

У множині тепер дуже поширений і любий чисто укр. наросток *-ощі*, напр. у словах: приємнощі, молодощі (молодість, молоді роки), слабощі Бур. 86, прикрощі, дорогоцінності.

IV. Прикметники.

У сучасних прикметниках бачимо великі зміни. Насамперед зникають дієприкметники на *-учий, -ючий, -ачий, -ячий*, так часто вживані в Галичині, а на їхнє місце приходять прикметники легко збудовані, коротші й кращі. Найбільше тво-

рять їх в Україні, але в нас теж повстає їх досить багато.

Як у творенні іменників перше місце займають наростки *-ка, -івка, -ник, -ець*, так у нових прикметниках найбільшу ролю відіграв нар. *-ний*, а далі *-ливий*. *Ще* зають теж дуже поширені в Галичині прикметники з пасивним наростком *-имий*.

Найчастіш повстають нові прикметники від дієслів: непроломний Дік. 104, виконний (давніше виконавчий з поль.), виправний Ібс. 159, обновний, відновний, освіжний, осудний, удатний, запаморочний, розговірний (мова, Д. 22., з рос.), вичерпний — гал. вичерпуючий Лейт. 153, перекидний Мик. 355, відмолодний — що відмолоджує Д., причайний Любч. 35. Ці прикметники повстали з дієприкметників, і цю їх первісну вдачу ще відчувається в значенні. Всі вони утворені від зложених дієслів, а не від простих.

Дієслівного походження, але з двох слів складені прикметники: широкомовний Лейт. 20, всеосяжний, всеприймовний Ів. 13, від одного слова: бомбардивний літак Нд. 1/35. Зложені з заперечкою: незгасний, знеохотний. З іменників повстали: договірний (учитель — контрактний, Д. 244/34), занепадний Лейт. 16, одчайний, ініціативний Д. 322/34, з прислівників: навпачний — противний Нд. 35/34, дотеперішній.

Трапляються в радянських виданнях

важкі новотвори, з трудом виковані при допомозі словників, часто перекладені з російщини й тільки трохи вигладжені: збезнадієний — позбавлений надії з рос. обезнадеженный Ібс. 199, відпровідний Лейт. 18, сумісний (рос. совмѣстный, Гол.), або сміливі новотвори: стрімголовний.

До цієї групи підходять частково прикметники з поширеними наростками: -льний, -альний, -яльний, -ильний, -ювальний, а саме: збиральний (у вислові з -а кампанія — праця для збирання збіжжя, Д. 184/34), перекональний — що переконує, може переконати, рішійльний — що вирішив Д. 245/34, рішальний — що вирішує Д. 286/34, розяснювальний, поясняльний Д. 223, 293/34, більшільний — що побільшує (у вислові б-е шкло, Нік. у Нб. 26), (с)приймальний у висловах „сприймальна стація“ (радія Д. 274/34) і „приймальна карточка“ — для одержання авдієнції Іб. 286/34, швальний — до шиття, рос. швейный, в Укр. вживали деякий час „шитний“ Д. 285/34, писальний — до писання (машина), вирівняльний — що вирівнює Д. 299/34, незнищальний — що його не можна знищити Д. 327/34.

Як бачимо, наведені справжні неологізми мають різні функції: 1) заступають дотеперішні активні дієприкметники й таких є найбільше, й тому ми відчуваємо

до деякого ступеня подвійну природу (вдачу) цих слів: прикметникову й партиципіальну, 2) заступають і скорочують окремі вислови (приймальна карточка), 3) заступають пасивні дієприкметники й мають певне значення „можливости“, подібно, як німецькі прикметники з нар. *-bar* (eggeichbar), або французькі з нар. *-able* (acseptable), але це буває рідко¹.

Усі вичислені новотвори повстають тільки від дієслів. Деякі з них виглядають трохи штучно (роз'яснювальний), головню тоді, як мають багато складів (5 або більше).

Наростки: *-инний*, *-енний*, *-анний*, *-аний*.

Наросток *-инний*: меншинний (від імен. меншина, наросток визначає приналежність), зате в слові „квилинний“ = що квилить, заступає дієприкметник. Інші новотвори походять від дієслів і заступають дієприкметники пасивні з певним відтінком цієї „можливості“, про яку я згадав недавно. Проф. Огієнко² висловлюється про такі прикметники досить загально, що вони „ясно задержують ознаку дії“. Слів цих записав я кілька: спасенний — що спасає, може спасти

¹ Проф. Іван Огієнко: „Рідне Писання“, 1933, стр. 60. вважає, що ці прикметники мають тільки активне значення. Але в „Рідній Мові“ 1935 р. ч. 4 ст. 165. він підкреслює й пасивне значення їх.

² Ibid. стр. 61-62.

(Гол.), невпійманний — що його не можна впіймати Наз. 12/34, невгаванний — що не вгаває, що його не можна впинити Мик. 112, роздрижанний — що почав дрижати, що постійно дрижить. Ці субтельні різниці значення прикметників у нас ще не знаходять зрозуміння, але в В. Україні їх добре відчують, і тому Голоскевич у своєму Словнику подає дуже часто паралельні форми дієприкметників (*н, нн*), напр.: недозво́лений — заборонений, недозво́ленийний (що його не можна дозволити), недото́рканий і недоторка́нний. Нар. -анний стоїть тільки при дієсловах перехідних, а тоді форму „невгаванний“ можна пояснити собі впливом аналогії.

Дуже поширений у новотворах нар. -ливий, що творить нові слова від дієслів: завбачливий — що передбачує, переконливий — що переконує Д., довірливий Любч. 40, недото́ркливий ів. 69: 1) такий, що його не доторкають і 2) що його не можна доторкати¹, тремтливий Наз. 14/34, приголомшливий Лейт. 36, захо́пливий — що захоплює ів. 46, Д. 246/34, доброді́йливий Лейт. 97, загро́зливий (Мик. 148, Д. 293/34), приви́сливий² — що його можна прийняти (Д. 219/34),

¹ Голоскевич у Правописному Словнику подає на це 2 слові: недото́рканий і недоторка́нний.

² Перекладено з рос. прие́млемый. Це слово перекладано різно: при́ймовний, при́ймальний, а навіть при́йнятний.

гульливий Любч. 23, 54. Проф. Сімович (ор. сіт. стр. 185) стверджує, що нар. -ливий означає духові й фізичні прикмети, і це справді є очевидне при деяких із наведених прикметників (напр. завбачливий, довірливий і і.), але при деяких дуже виразна ще їх діеприкметникова вдача, а також і другий семантичний відтінок, як напр. у прикметниках: приємливий і недоторкливий. Деякі новотвори важкі і штучні, довгі й незугарні, як: приголомшливий (перекл. з рос. ошеломляющий), добродійливий, приємливий. Смілий неологізм „гульливий“.

Нар. -лий вигладжує галицькі архаїзми й заступає давній нар. -ший: померлий (= померший), минулий (= минувший, що донедавна було грамат. терміном у шкільних підручниках), а також у слові удалий Д. 329/34, хоч звичайно вживають удатний, а навіть з рос. удачний. На окрему увагу заслуговує прикм. відсталий — поль. zasofany, що в нас загально прийнявся, хоч у рос. мові є „отсталый“ і тому вважають його теж русизмом; ані Проф. Огієнко, ані Голоскевич у своїх словниках його не поміщують. Прикметники на -лий повстали від давніх предикативних діеприкметників за додатком родових закінчень.

Наростки -ущий, -ючий — це закінчення діеприкметників, що стали прикметниками й визначають постійну при-

кмету, хоч деякі новотвори затримали ще значення дієприкметникове: разючий перекл. поль. *gażący* (Проф. Огієнко¹ подає „разячий“, інші „разливий“), всевідуший — що все знає С. 22, владуший — пануючий (в-і класи), всежерущий Лейт.

У новотворених прикметниках виступає теж нар. *-чий*, і то виключно в Галичині, а це вказує на вплив польської мови, де таких прикметників багато: згідчивий — згідливий С. 22, зарадчий (поль. *zaradczy, ibid.*), підготовчий, вивідчий.

Уживають теж у прикметниках нар. *-мий*, що давно творив дієприкметник пасивний. Найчастіш трапляється це в галицьких авторів, але не раз попадається і в наддніпрянців: непримиримий Мик. 169 — непримірений, неприміренний (Гол.), незносимий Мик. 309 — нестерпний, невловимий — несхопний ів. 311, немислимий — не до подумання, неможливий Д. 1/35, недопустимий (= недопускальний), незрушимий — незрушний, незаступимий — незаступний, неспалимий — неспальний, неспаленний (усе з газет). Інші наростки виринають рідко: *-овий, -евий* (приналежність і похідність): з'їздовий С. 22, лучбовий — комунікаційний Д. 194/34, віддовженевий — віддовж-

¹ Словник місцевих слів, Жовква 1934, стр. 87 цитую в скороч. *См.*

ний (перекл. з польського *oddłużeniowy*, Д. 340/34), *-ацький*, *-ицький*: читацький, Лейт. 64, пригодницький роман Д. 244/34; *-івний*: панівний — пануючий (Нд. постійно, Ог. См. зазначає, що це рідковживане слово), *-истський*, *-істський* у чужих словах у Радянщині: марксистський (жахливий збіг шелестівок „стськ“, неможливий у нашій мові) — марксівський, або марксистівський, індивідуалістський — індивідуалістичний Лейт.

Від багатьох згаданих прикметників творяться тепер дуже часті іменники уявні, а ще більше прислівники: незграйно — негармонійно Любч. 36, надсадно ів. 57, знеохотно Нд. 30/34, завбачливо, увбойно (стислі уста, Любч. 47). Віддієсловні прислівники дуже люблять наддніпрянці, між ними Винниченко.

В прикметникових і прислівникових новотворах дуже багато приростків, і то здебільш прийменникових, чого в народній мові майже нема, напр.: наокожний, прикінцевий, беззакидний, подійсний (стан Д.) й ін.

V. Дієслово.

В дієсловній групі маємо багато новотворів, і то цікавих, а вживають їх і в пресі, і в літературних творах. І тут на перше місце висувається практичність і вигода. Найчастіш уживають у нас

новотворів із наростками *o-*, *y-*, здебільш під польським впливом, а мотивом цього є економія місця й часу, бо таким чином дві слові заступаємо одним: омолоджувати — робити молодим Лейт., оформити — надати форму Д. 5/35, узаконювати — робити законним ів., уможливити Тимч. VI, обезголовити (з рос. обезглавить), обожнювати Дік. 193 — обожати, уаргументувати, очолювати, управдоподібнити (Д. 331/34, слово 7-складове), унеможливити Гол., упривілеїти, ускладнити — скомплікувати, у змістовлювати, уміжнародовлювати, утотожнювати (гал. новотвір, Гол. подає тотожність — ідентичність), уцаритися — запанувати з рос. воцариться С. 22.

Багато дієслів утворені від іменників: походити — йти походом Д. 178/34, привинювати (кому вбивство) — обвинувачувати Кол. 59, запавутинити — обснувати павутинням Любч. 22, зафосфоритися — заблищати фосфором Мик. 124, поручкатися — подати собі руки ів. 295, зафармазонити — ошукати ів. 260, сполітизувати — зробити політичним Д. 226/34, розкуркулити — збіднити (рад.), маршувати (Гол. Нд. 35/34) — йти в марші, зумовлювати — ставити умовиною, очолювати — ставати, стояти напереді Д. 161/34, започаткувати (Д. 190/34, з поль.), суддювати — бути суддею.

Від прикметників: пожавити — під-

силити, збільшити (рад., Д. 184/34), знепритомніти (Гол., Дік.), нетерплячитися (Д. 240/34, бо слово нетерпеливий тепер занехують), задомашнитися Нд. 35/34, зріднитися Ібс. 61 — посвоячитися з рос. сроднитися, прискладнити — зкомплікувати Кол. VIII., зақволіти — захворіти (Лейт. 38).

Від прислівників: зачастіти (Любч. 181, рос.), набакірити — заложити набакир Мик. 226, досвітніти Нд. 32/34.

Замітне явище, що майже всі нові дієслова зложені з приростками, здебільш прийменниковими (найчастіше: за-, з-, від-, на-).

Наросток *-ча-* виступає рідко й під чужим впливом. Рос. слово „сотрудничать“ перекладено „співробітничати“ і, здається, на лад цього створено „авторитетничати“ — удавати поважного Д. 269/34.

Склади з 2 і більше слів, при допомозі кількох приростків: зісоюзити — згуртувати в союз Нд. 24/34, знебарвити — позбавити барвів Д. 244/34, збезнадієний (рос.).

Старі слова з новими приростками: зудар, зударитися (про потяги) підо впливом поль. *zderzenie, zderzyć się*, рос. столкновение; скорювати — підбивати, завойовувати (з рос. *покорять*, Лейт. 45).

При складанні дієслівних неологізмів дуже помітні чужі впливи, насамперед російської, а також і польської мови (на-

ціхувати — *paseshować*, Д. 22). Видно тенденцію скорочуватися, щадити час і місце й висловлюватися по-новітньому, але багато „кованих“ слів — скороминущі ефемериди. Бачимо багато спроб і пошукувань, а навіть багато вдумливості й оригінальності.

VI. Складені неологізми.

Хоч складеними неологізмами вважатимемо взагалі й ті, що їх утворено з приростка й кореня та наростка, чи тільки кореня й наростка, одначе в тіснішому значенні це слова, що складаються з 2 або й більше слів. І їх тепер хочу розглянути, торкаючись посередньо й усіх інших неологізмів, а на кінці подам висновки своєї праці.

Наша мова має багатенько складених слів. До їх творення має велику кількість приростків і наростків, що віддають дуже ніжні відтінки понять, будова слів легка й вигідна. А все таки наша мова не любить і не має такої великої кількості складених слів, як мови старо-й новогрецька, німецька, староцерковно-слов'янська й російська, що має їх багато підо впливом церковщини. Великий вплив на формування складених слів мала в нас церк. слов. мова, як це я зазначив у статті: „Вплив церкви й релігії на укр. мову“ (*Księga referatów*

II. Międzyn. Zjazdu Slawistów, Warszawa 1934, стр. 34-35).

1. Іменник + дієслово. Найчисленнішою в нас групою складених слів є сполука іменника з дієсловом, або взагалі ймення (іменник, прикм., займ., числ.) з дієсловом. Найкоротші в цій групі це трискладові слова: бомбовіз, бомбокід — літак, що кидає бомби (Д. 266/34, 351/34), паровіз, самохід, водогін — водопровід, сонцевій — подих сонця Любч. 67, конекрад — конокрад Д., ливвоскок (з поль. *linoskoczek*, С. 22). 4-складові: хлібо-, жертво-, внеско-, праце-давець (під впливом польської мови, але в Галичині дуже поширені), карколомний, повітроплав (нім. *Luftschiff*), душехватство Д. 286/34, хлібоздача (рад.), ропопровід Д. 335/34, самоуряд (Гол. самоурядування), сльозотеча Кол. 140, крововилив Ібс. 238 — кровотеча Гол., водозбірня Д. 190/34, борзописець (Лейт. рос.), лежибока — лежень (рос.), рукописьмо — рукопис Кол. V., горлодерний — що горло здирає.

5-складові: борзописака Д. 343/34 — швидкописець (слово глузливе), єдино-владність Д. 161/34 — одновладство РУС/І., фільмовирібник Наз. 13/34, світовідчуття, головокружний Д. 267/34, золотощукач (Гол. Лейт.), мистецтвознавець Д. 266, 327/34, природолюбєць Нд. 41/34, сінозаготівля (рад.) перекл. рос.

с'бнозаготовка, головоловець Нд. 34/34, книговедення Д. 299/34, рукостискання Кол. 11, перекл. рос. рукопожатіє.

6-складові: світовідчування Д. 329/34, -розуміння С. 22, п'яткоколоскотання Лейт. 4, цілеспрямування ів. 69, народоспасенний Наз. 13/34.

7-складові: радіопередача, престолоспадкування Кол. 37 з рос. престолонаслідіє, місцеперебування Лейт. 93 перекл. рос. мѣстожительство.

З цього перегляду бачимо, що 3-склад. слів є 8, 4-склад. 16, 5-складових 11, 6-склад. 4, 7-склад. 4. Отже найменше є слів дуже довгих (6- і 7-складових), найбільше 4-складових, далі йдуть по кількості 3- і 5-складові. Неприродні й негарні слова довженні, що здебільш перекладені з російщини, це „не з нашого поля ягоди“. Взагалі вплив російської мови тут дуже великий, більший, ніж польської, що слів складаних і довгих не любить. Що до рос. впливу, то потрібне мале застереження, а саме: коли створене слово має наш корінь і наросток, то не мусить воно бути русизмом, хоч і є таке саме чи подібне в рос. мові (нпр. арх. борзописець). Вражає те, що мало слів легко й зграбно створених, появляються теж мовні дублети, що є зрозуміла річ. Що до структури слів, то завважу, що в 7 словах маємо, як другу складову частину, дієслівний іменник, що

часто є довгий і вже цим самим не годиться до творення складеного слова. В деяких новотворах разить нагромадження цих самих або подібних голосних і приголосних, а саме: головоловець, ропопровід, мистецтвознавство. Цікаве теж, що від складених слів повстають нові слова, напр. від „паровіз“ повстає „паровозівня“ (С.).

Невелика група, що в ній новотвір складений із двох іменників: збрóймістр Д. 235/34 перекл. поль. ogniomistrz, нім. Feuerwerker, співогра́ — гра оперового артиста Д., радіозвіт Нд. 32/34, кінозірка Д., дяковчитель Д. 339/34, родоначальник (Лейт. рос.), електросонце (Дніпрельстану Д. 223/34), автодорожка — таксівка Д. 268/34, оборонеспосібність — здатність до оборони Д. 238/34. У цих новотворах перший іменник заступає прикметника другого слова й його можна замінити на прикметника (радіозвіт — радієвий звіт, кінозірка — кінова зірка й ін. Тому слова короткі. Це все найновіші новотвори, подібно, як у новітній поезії маємо подібні „словесні вибрики“.

2. Іменник є складова частина в таких формаціях:

а) Іменник + прикметник: житє-, працездатний Гол., життєрадісний, бовздатний Нд. 34/34, перекл. рос. боеспособный. Усі ці неологізми складені

на зразок російських слів і дуже в нас поширені. Це прикметники.

б) Прикметник + іменник: великодержава — поль. mocarstwo Д., ди-когривий Любч., жовтомасний ів., різно-фарбний ів., залізнодорожник — заліз-ничник С. 22, вільномуляр (wolnomularz, франц. franc-maçon, іbid.), зеленосок (з-ом м'язи натирав, Любч. 67), черноділ Наз. 14/34, святобозство Лейт., рідно-шкільний, високошкільний Д. 261/34, ми-нулорічний, солодкопашний Д. 263/34, твердокаменний Лейт. Неологізми цієї групи — прикметники (8) і йменники (6). Дуже сміливі поетичні новотвори: зеле-носок і черноділ, подібно, як це вже було в групі складання 2 іменників.

в) Дуже оригінальна формація: родо-вий іменника + прикметник. Це сміливе сполучення походить з останніх років і доволі поширене може тому, що модне, а в мові є теж мода на слова, форми й новотвори: жалюгідний (може з поль. ubolewania godny), подивугідний Наз. 12/34, каригідний і каридостойний (ГВ. 23, С. 22 з поль. karugodny).

г) Числівник + іменник: двоє-ушник — гіпокрит Нд. 35/34, дворушник — облудник Д. 222/34, одноосібняк Д., стокінний, чотирициліндрний (авто, збіг 4 приголосних ндрн, Нд. 41/34).

г) Прислівник + іменник: ба-гатоженство Д. 262/34, багатоженство Д.

273/34, багатодітність Нд. 8, багатомовство Лейт. 149, многолиций ів. 6, многолітствіє Д. 3/35, многосторонній. Бачимо тут неначе боротьбу й вагання між присл. „багато“ й присл. „много“, що є архаїзм і тому його занехують, одначе до словотворення він більше надається, бо має 2 склади, а „багато“ 3. З цієї причини в нас нема народніх слів, складених із присл. „багато“, у Словнику Грінченка є тільки одне слово — „багатолистий“.

д) Прийменник + іменник: беззакидний, безхребетність — гнучкість, безхарактерність, дорічний — щорічний, досмертний, наднаціональний Д. 294/34, надбудова Д. 263/34, міжчас у вислові „в міжчасі“ — поль. w międzyczasie С. 22, міжсоюзний, міжпартійний, назвуковлення, намогильник, підстаршина, підсудний, підсовітський (література), післяплата (поштова), містоголова — заступник, товариш голови (гал. архаїзм, „місто“ — замість).

3. Дієслово, крім вичислених уже випадків, виступає ще в ось цих формаціях:

а) Дієслово + іменник: скалозуб — сміхун, у Дік. 33 блазень цирковий, ломістрайк — страйколом Нд. 24/34, урвихвіст — пустун, вітрогон Любч. 81, лежибока Лейт., обходісвіт Д. 219/34 — бувалець, волоцюга. За винятком одинокого слова „скалозуб“, що в поправ-

ній формі має бути „скалізуб“ Грінч-й „урвіхвіст“, що має зовсім подібні зразки в дотеперішній мові (урвіголова, урвіпола у Грінч.), інші слова взяті чи перекладені з сусідніх мов: із польської: „ломистрайк“ (у нас кажуть „страйколом“), обходісвіт (obieżyświat, хоч у нас є подібне слово: „пройдисвіт“, але легше, бо 3-складове), лежибока з рос. мови. У 1. складовій частині маємо тут дієслово в наказовій формі, а в 2. іменник у знахідному відмінку.

б) Прислівник + дієслово: багатострадальний, широкомовний Лейт. 20, чорнороб — простий некваліфікований робітник, далекобійність (гармат. перекл. із рос. дальнобойность, Лейт. 31).

в) Прийменник + дієслово: заіснувати Д., наплювательство (з рос. Лейт.), приява, приявний (присутність, присутній, гал.).

Окремі рідкі формації: а) прийменник + прислівник дають зложений прикметник: до + нині + шній, дотеперішній; б) складення кількох слів: досьогочасний (до + сього + часу — прийменник + займенник + іменник), чистосовісно (повст. з „з чистою совістю“ — прийменник + прикметник + іменник, Г. В. 23).

Заперечення в складених словах виявляється доданням заперечки „не“ або прийменника „без“: незаможник, недо-

торкливий, невидача Д. 3/35, незісоюзе-
ний, знецінення, збезнадієний.

Загально про будову новотворів треба сказати ось що: здебільш неологізми складені так, що перша складова частина (прикметник чи іменник) кінчиться на -о (білогривий, паровіз, водогін), або на -е, -е, -во після м'яких або шелесних приголосних (працездатний, життєрадісний, середньовічний). Таким чином перша склад. частина стає морфологічно неначе прислівником, що можна в часті й семантично пояснити: бое-, життєздатний на-бирає в новотворі подекуди значення „боево-, життєвоздатний“. Перша склад. частина заступає різні відмінки, але найчастіш знахідного головно в формації іменник + дієслово: бомбовіз — що везе бомби, водогін — що жене (гонить) воду, хлібодавець — що дає хліб. Буває теж і назовний, але рідко: самохід — що сам ходить, самоуряд — самі беруть участь в урядуванні, а також у формаціях прикметник + імен., якщо в новотворі цей іменник залишається: великодержава, вільномуляр, чорноділ. В інших новотворах маємо заступлений родовий: крововилив — вилив крові, водозбірня — збірник води, або орудний: рукопис — рукою писане, паровіз — що везе парою, або прийменник із місцевим: повітроплав — в повітрі плаває. Справжній прислів-

ник задержується в формаціях: швидкописець, багатоженство й ін.

Дуже багато виразности надають неологізмам прийменники, напр. намогильник — пам'ятник або камінь на могилі, підсудний — що під загрозою суду. Щодо роду, то найбільш складених іменників чоловічого роду. Одні неологізми одержують у другій склад. частині закінчення родове (природолюбець, намогильник), в інших є сам корінь або пень (чорнороб, бомбокид, водогін).

VII. Скорочення слів і складів, криптоніми словні.

Щораз більш поширюються всякі скорочення, перш усього криптоніми партій і установ, складені з початкових букв поодиноких слів у назві: Усусус — український січовий стрілець, Ундо, гепеуповець = чекіст (ГПУ); знову інші скорочення складаються з перших складів даної назви: допра — дом исправительных работ Мик. 267, бупр — будинок праці = тюрма, зав — завідувач Мик. 129, коммолець — комуністична молюдь — комсомолець Любч. 17, партконгрес — партійний конгрес Д. 294/34, партосередок — партійний осередок Любч. 24, трудовень — трудовий день (день праці Д. 184/34), робфак — робітничий факультет, селькор — селянський ко-

респондент, сексот — секретний сотрудник — вивідник.

VIII. Окремі неологізми.

Крім згаданих уже неологізмів, є ще в нас багато інших. Я вибрав собі для досліду вузьку ділянку, а саме — мовні новотвори з реального життя й преси. Інші ділянки я тільки легенько заторкував, і тому не можу претендувати на вичерпання матеріялу, бо є ще дві ділянки, що весь час творять і мусять творити нові слова, а саме — поодинокі науки й література мистецька. Без неологізмів не можуть теж обійтися автори словників, бо вони, перекладаючи чужі слова, часто не знаходять у нашій мові відповідників, отже творять окремі слова з наших коренів і наростків. Тому багато новотворів є в Російсько-українському Словнику УАН і в Правописному Словнику Голоскевича і ін., звідкіля використав багато матеріялу й застосував до нашого вжитку Проф. Огієнко в цитованому вже Словнику місцевих слів.

З довоєнних неологізмів затрималося в нас доволі багато слів із ділянки спорту, якою зайнявся в нас перший проф. І. Боберський і склав спортову термінологію, що з неї поширилися ось ці слова: рúханка — гімнастика, руховік — гімнастик, ситківка — теніс, кóпаний м'яч — футбол, наколєсник — роверист, світлі-

на, світлівець — фотографія, фотограф. Цих термінів в Україні не прийнято. Підчас війни в зв'язку з існуванням українських військових формацій (УСС) почали в нас творити військову термінологію й складено багато слів, що з них деякі прийнялися в галицькій літературі, а навіть і в щоденній мові (стéжа, стéжник, однострій, стрільно, мужва — воляки, нім. Mannschaft, їдúnка, булава — штаб, четár, вістовій, хлібнік — торністра, зїрна — обсерваційний пункт і ін.). В рр. 1918-1920 повстали в Києві окремі наукові комісії для складання українських термінів і їх працю продовжували аж до 1930 р. українські вчені в Інституті Української Наукової Мови (див. про нього статтю Ів. Огієнка в ч. 2. „Рідної Мови“ за 1933. р.). Здобутки праці цих учених у нас майже невідомі, але через пресу, журнали й красне письменство дійшли до нас деякі слова, що їх у нас із захопленням прийнято, напр.: струм (струя, ток електричний), речовина — матерія (фіз.-хем.), рейки — шини, а далі ціла група слів із суспільно-політичної ділянки Радянщини (середняк, незаможник, куркуль, ударник, червоноармієць, лишенець, розкуркулення, ухильництво й ін.).

До нових слів, утворених у нас і вживаних головню часописами, треба ще зачислити: зразкуватися — взоруватися,

брати собі зразок Нд., засобити — за-
осмотрити (в В. Україні вживають: за-
стачити й устаткувати), легкопад — поль.
spadochgon, сповидно — назовні Н. 1/35.

VIII. Висновки.

Живемо в добі буйного, небувалого
досі розвитку нашої мови, в добі зусиль
і праці над зуніфікуванням нашої літера-
турної мови, щоб по змозі вирівняти
велику прірву між т. зв. галицькою й над-
дніпрянською мовою. „Один народ —
одна літературна мова“, це клич, що його
проголосила редакція „Рідної Мови“,
маючи на увазі змагання кращих оди-
ниць з-поміж наших діячів і письмен-
ників, починаючи від незабутнього П.
Куліша, що перший у нас взявся за діло
розвитку й реформування літерат. мови.
Майже до кінця ХІХ. століття, а поде-
куди навіть до світової війни, українська
літературна мова спиралася виключно
на чистонародній простолюдній мові, що
її вважали за невичерпну скарбницю для
вислову всіх думок людського духа, при-
чому індивідуальну творчість поетів та
письменників над розроблюванням і зба-
гачуванням літературної мови нехтувано
й в'язано. З цього теж приводу грома-
дянство в Україні ставилося з нехиттю
до Куліша, або до М. Старицького за-
те, що вони, головно при перекладах із
чужих мов, „кували“ слова.

В Галичині було трохи йнакше. Тут не зібрано так дуже багато матеріялів української народньої словесности й лексики, як в Україні, де кожний поет чи письменник був рівночасно етнографом, тут не було теж „народництва“, як там, тут не була народня мова весь час таким недоторканим і непорушним „табу“, як в В. Україні. І тому, хоч у Галичині поети й письменники творили й писали на основі літературних творів з України та народніх пісень і ставили теж дуже високо народню мову, одначе вже в 1870-их рр. почали потроху визволятися з-під непереможного впливу народньої мови. Вплинули на це два чинники: розвій часописів і журналів та розвиток українського шкільництва, а далі розвиток української наукової літератури. Для цих ділянок не могла вистачити чисто народня мова, й тому в Галичині неологізми не нова річ, а має за собою традицію тим більше, що й визначні письменники й учені відіграли тут деяку роль.

В першу чергу треба тут назвати І. Франка, що творив багато нових слів у своїй літературній, публіцистичній та науковій праці. Він теж перекладав твори з чужих мов, а відомо, що при перекладах без неологізмів не можна обійтися. Тому обсяг літературної мови в Галичині був ширший і більший, хоч ця

мова, щодо своєї якості, не була найкраща, бо мала багато русизмів і полонізмів, трохи залишків церковщини, була до деякого ступеня „книжною“. Добродійний вплив на літературну мову в Галичині мала участь письменників, а почасти публіцистів і учених з В. України (Кониський, Грінченко, Драгоманів і ін.) в галицьких видавництвах: вони не дозволяли галицькій мові засклеплюватися й ставати вже чисто „обласною“, вони її відсвіжували й підносили.

В Україні аж до 1905 р. не було зо-всім укр. преси, а до 1917 р. не було рідного шкільництва, ані ширшої наукової діяльності. Тому літературна мова не могла там розвиватися всебічно й аж від 1917 р. почала сильно надолужувати „пропащий час“. Тому теж, за останніх 17 років так дуже змінює свій вигляд наша мова, розростається, вигладжується й вирівнюється, рівночасно відкидаючи всякий мовний бур'ян.

З цим в'яжеться й тема статті про неологізми в сучасній літературній мові. Коли неологізми є в мові кожного народу, що розвивається нормально, бо мова — це живий твір, що росте й змінюється, то тим більше мусять вони бути й у нашій мові, що не має прихильних умовин для свого розвитку, а крім цього піддається впливам і течіям загальним. А ними є: 1. економія (ощад-

ність) часу й місця, що домагається передавати словами поняття й речі в можливо найкоротшій формі, творити слова складені, або навіть у звичайні слова вкладати якнайбільше змісту, а 2. якщо творяться й розвиваються нові ділянки життя й культури, то мусять творитися й нові вислови, зв'язані з ними. Цими ділянками є техніка (радіо, летунство й ін.), військовість (воєнна хемія, танки, нові гармати, кораблі й ін.), спорт, а далі нові течії й напрямки суспільно-політичні (фашизм, комуно-совітизм).

Ці чинники вплинули й у нас на творення нових слів, одначе в нас ця праця не є систематична й послідовна, а здебільш доривочна, суто-індивідуальна, здана на добру волю поодиноких людей, а ще більше на випадковість і необхідність. У нас люди „творять“ слова, бо мусять, а ця творчість відбувається насамперед при перекладах із чужих мов, а вкінці серед поспішно-нервової праці наших публіцистів, що в нас справжні піонери в цьому напрямку, і за це треба признати їм великі заслуги. Розуміється, що багато є при цьому невдатних новостворів, які швидко забуваються, а крім цього багато вагань і сумнівів. Повстає багато слів на те саме поняття, багато мовних дублетів і триплетів, плутанина в справі форм і родів.

Подам кілька прикладів: 1. Чоловік,

що носить клунки, вантаж: несець, носильник, носій, а найбільш популярні в житті: пакер і трагар (нім.); 2. Мотор: сподвижник, рушій, бігун, сильник; 3. Жінка-член: членка, члениця, членкиня; 4. Той, хто вирішує: рішительний, вирішальний, вирішаний, вирішуючий. Вислідом сумнівів є теж творення слів із різними наростками без різниці (-ник, -чик, -увач, при жіночих: -ка, -иня, -киня, -чиня), а далі те, що наші автори часто йдуть по найлекшій лінії опору й беруть, часом несвідомо, повними пригорщами слова з мови польської й російської. Хоч зрозуміла річ, що серед цієї стихійної й метушливої праці нелегко й неможливо цілком упорядкувати цю справу, але все таки внести корективи й керувати до певного ступеня можна й треба. На жаль, у нас цією справою зовсім не цікавляться ані поодинокі професійні вчені мовознавці, ані наукові установи, і тільки „Рідна Мова“ (проф. Огієнко) постійно бореться з цією дикою господаркою в ділянці мови.

Ще одне цікаве явище, вже додатне, бачимо в наших неологізмах, а саме — боротьбу з залишками (останками) галицької т. зв. книжної мови в постаті дієприкметників, так дуже розпаношених на галицькому ґрунті, а далі з галицькими новотворами давнішої доби, що їх в Україні цілком відкидали. На місце

дієприкметників повстають прикметники (нар. -ний), а на місці старих невдатних слів деякі нові кращі.

Щоб порівняти неологізми галицькі з наддніпрянськими, я використав теж кілька творів мистецької літератури з України, один науковий твір і кілька перекладів, де є найбільш неологізмів. На основі цього можу сказати, що коли в наддніпрянських літературних творах, писаних українцями, є здебільш сміливі й вдатні новотвори, то в творах, писаних чужинцями (напр. жидами й москалями), мова важка й штучна, яка в сучасний мент, після останніх протиукраїнських потягнень більшовицької влади, готова перемінитися в „пролетарський“ російсько-український жаргон.

Загально, щодо неологізмів, мушу сказати, що мало в нас оригінальної творчости, а більше перекладання, часто невільницького, або трохи вигладженого, з російської й польської мови.

А все таки те, що досі зроблено, це перші кроки в важкій праці налаштування й уніфікування літературної мови, й це треба взяти на увагу при робленні підсумків. Не зважаючи на всі зазначені недостачі, доволі багато вже зроблено, в тому немало доброго, а найбільш те, що принаймні частинно прочищено нашу мову від того бур'яну, що назбирувався в ній упродовж кількох десятиліть.

1735/39

ДЛЯ ОДНОГО НАРОДУ — ОДНА ЛІТЕРАТУРНА МОВА

ХТО хоче навчитися доброї української літературної мови,
ХТО хоче пізнати історію своєї мови,
ХТО хоче довідатися, як де говорить український народ —
ТОЙ мусить передплатити
НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК

„РІДНА МОВА“

присвячений всебічному вивченню української мови.

Головний Редактор і Видавець
Проф. д-р **ІВАН ОГІЄНКО**.

ПЕРЕДПЛАТА: 6 зл. річно, 3 зл. піврічно, 1.60 зл. чвертьрічно. За границею: в Європі — 8 зл. (або: 30 корон чеських, 180 леїв рум., 5 нім. марок, 30 фр. франц., 65 динарів), поза Європою — 2 дол. річно.

Конто чекове П. К. О. ч. 27110.

Адреса Редакції й Адміністрації:

WARSAWA IV, ul. Stalowa 25 m. 10.

Нові передплатники, коли того бажають, дістають „Рідну Мову“ від першого числа. Перший річник (без 2 і 3 чисел) 5 зл. Цілий II і III річники по 6 зл. (за границею в Європі по 8 зл., поза Європою по 2 дол.) з пересилкою; в оправі — на 1.50 зл. дорожче. Зразкове число висилається за 50 гр.

ДЛЯ ОДНОГО НАРОДУ — ОДИН ПРАВОПИС!

„БІБЛІОТЕКА РІДНОЇ МОВИ“

Видає проф. д-р Іван Огієнко.

Містить більші праці, головно підруч-
ники й словники для вивчення україн-
ської літературної мови, й для
масового поширення серед українсько-
го громадянства та шкільної молоді.

Уже вийшли такі книжки:

Ч. 1: Проф. д-р Іван Огієнко — Д-р А. Чайків-
ський — В. Островський — Яр. Мандюкова:

ВЧМОСЯ РІДНОЇ МОВИ 24 ст. Ціна 20 гр., 4 центи

Ч. 2. Проф. д-р Іван Огієнко:

„**РІДНЕ ПИСАННЯ**“ ч. I: Український правопис
і основи літературної мови. 146 ст. Ціна 1 зл. (5 ко-
рон чеських, 30 леїв рум., 5 фр. франц., 1 марка
німецька; поза Європою — 25 центів) з пересил-
кою. В оправі на 50 гр. дорожче.

Ч. 3: Проф. д-р Іван Огієнко:

„**РІДНЕ ПИСАННЯ**“, ч. II: Словник місцевих слів,
у літературній мові не вживаних. 156 ст. Ціна
1'50 зл. (8 кор. чеських, 40 леїв рум., 7 фр. франц.;
поза Європою 35 центів) з пересилкою. В оправі
на 50 гр. дорожче.

Проф. др. І. Огієнко: **ЯК ПИСАТИ ДЛЯ ШИ-
РОКИХ МАС.** 24 ст. Ціна 30 гр. 6 центів.

Ч. 4: Проф. д-р Іван Огієнко:

„**РІДНЕ СЛОВО**“, Початкова Граматика україн-
ської літературної мови, ч. I: Фонетика й право-
пис. 154 ст. Ціна 1 зл. (5 корон чеських, для Аме-
рики — 25 центів) з пересилкою.

Ч. 5: Проф. д-р І. Огієнко: **СКЛАДНЯ УКРА-
ЇНСЬКОЇ МОВИ**, Ч. I: Вступ до вивчення складні'
196 ст. Ціна 1'50 зл. або 30 цнт.

Ч. 6: Проф. д-р І. Огієнко: **СУЧАСНА УКРАЇН-
СЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА**. 68 ст. Ціна 50 гр.
або 10 цнт. Розпродана.

Ч. 7: Проф. д-р Іван Огієнко: **НАУКА ПРО
РІДНОМОВНІ ОБОВ'ЯЗКИ**. 72 ст. Ціна 50 гр. 10 цнт.

Гроші можна пересилати чеками П. К. О. ч. 27110
Редакція: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10.

Ціна 50 гр.